

Balogh Robert

Höhö

Kényszeres kortárs irodalmi nevetetés,
posztmodern, entertainment, vagy amit akartok...

Seregszemle. Rejtő Jenő és Karinthy Frigyes állhatna legelől vállvetve párban, aztán Szathmári Sándor és Örkény István. Ha szigorú vagyok, akkor csak Örkény és Karinthy, ha humorról esik szó a magyar irodalomban, a többiek? Elmehetnek haza!

Illetve vannak kivételek. Mikszáth Kálmán, Weöres Sándor, Tamkó Sirató Károly, (Rímhányó) Romhányi József...

Na és a kortárs írók humora? Ha egy estet kellene összeállítanom sebtében, kivel kezdhetném? Mondjuk Garaczi Lászlóval, aki a nyelviségre, retro-elemekre építve emlékezik – *Egy lemúr feljegyzéseiből* olvashatna, utána Németh Gábor illene, aki mindent letarolna, szétzilálna. Tud nevetetni Kornis Mihály is, a szürrealitásból és egy szorongó, kövérkés kisgyermek világképéből táplálkozó, erőteljes nyelviségre épülő, bölcs humora egyedi, ahogy Forgách Andrásé is az, ő a taoista bölcseletből merít, s ezt vegyíti a közép-európai valóságra reflektáló szemszögével, vagy Hay János is nagyágyú ezen a téren, minimalista mód, szociológia háttérrel, mondjuk egy árokkaparó falusi közmunkás szemszögéből nézi a „pestieket”, hogy milyen kurva szar nekik a 7-es buszon nyomorogni, s mindezt egy atomjaira bomlott nyelvvel és sok ismétléssel teszi, az eredmény traumatikus, vagy Podmaniczky Szilárd mélyen bölcs, abszurd, mélabús, szeretetteljes humorát is szeretem, de ott van a mindig vidámfiú Grencsó Krisztián a maga pletykáival, vagy Cserna Szabó András, mondjuk a másnapos szakácskönyvével, de tetőpontnak meghagynám Tolnai Ottó egészen különleges minőségű, földi-égi szépségű humorát. Gondoljunk csak a *Mi lesz, ha össze-ragadunk, mint a kuttyák!* című novellájára – melynek szereplői idős emberek (ezt csak egy későbbi kijelentésem miatt jegyzem meg), de persze a Tolnai-univerzum nemcsak humoros, hanem annál jóval több. Nem fekete, zöld vagy barna ez a humor, nem alpári, vulgáris vagy finomkodó, nehéz rá jelzőt találni. Kihagyhatatlan lenne Orbán János Dénes, aki a székely Micimackóval vagy Hófehérkével röhögtetne, mellette állhatna Fekete Attila is a dévajtságaival, de Balla D. Károly is ide illenék, elméncségeivel, furcsaságával mindig meghökkentő tud lenni – ha akar. A sor folytatható még sok névvel (Lászlóffy Aladár, Zalán Tibor, Schilling Árpád, Csehy Zoltán, Varró Dániel, Hász Róbert, Haklik Norbert és talán a saját magaméval is), de a posztmodern kortárs irodalom nemcsak a befogadót vagy a művet helyezi ironikus térbe, hanem gyakorta saját magát is. Talán ezért lehet az, hogy a felolvasóestjeinken majdhogynem csak egyetlenegy dologgal lehetett hatni a közönségre. A poénnal. Közönyt vált ki a pátosz, az őszinte érzelem szintén. Az lesz a legnagyobb király, akié a nagyobb poén.

A legjobb prózaíró számomra Tar Sándor, egyáltalán nem humoros, vagy kedves költőm Borbély Szilárd, egyetlen vicces sorára sem emlékszem. Nevettetve vagyunk mint közönség, valami helyett nevetünk, ezt járom körül, miért is kell gombnyomásra nevetni.

Eszközök. Ha a posztmodern eszköztárából sorolom: paródia, beszélő nevek, falszifikáció, palimpszeszt, kabaré, montázs, idézetek, groteszk, önjelentés, a nyelv lebontása, váltása, szimultán alkalmazása korszerűnek és korszerűtlennek (stílus, kulturális, történelmi korszaknak)... akár Petőfi *A helység kalapácsáról* is értekezhetnék itt mint a posztmodern iskolapéldájáról, szinte a teljes eszköztárat felvonultatja, igaz, egy egészen másképpen romantikus korszakban, mint a jelenlegi.

Entertainment. Azt a mai kulturális folyamatot, amelyet az entertainment – röviden, egyszerűen szórakoztatás – címszóval illethetünk, nevezhetnénk másnak is, talán a posztmodern következményének, de azt csak későbbi korok dönthetik el, melyikük a tyúk, s melyik a tojás. Az a kijelentés, hogy a szórakoztatás átvette a világhatalmat, sőt a világhatalmat – média, politika, gazdasági, művészeti értelemben egyaránt –, szinkron nézőpontból nem tűnik fellelhetőnek. Sőt, elragadtatás nélkül kijelenthető, a hírműsorok is show-ként működnek, show-elem a lezuhant repülőgép egyetlen túlélője, a sztori megfilmesítési joga eladható, a véres túsdráma szenzáció, egy élesben közvetített partraszállás százmilliókat ültet a képernyők elé...

A tudomány sem járt másként, létezik az úgynevezett infotainment is. A globalizációt a pénz, az áru és az információ gát nélküli áramlása alakította ki, addig él, amíg mindezek együttes ide-oda mozgása fennáll. A globalizált kultúra ugyanígy működik, a brazil szappanopera lassan kibomló konfliktusa éppúgy érthető egy finn rénszarvastenyésztő számára, mint egy kínai rizstermesztőnek (pl.: a nő azért sír, mert elvesztette gyermekét, vagy ugyanez amerikai változatban is világsiker: Jockie a Dallasban azért gonosz, mert... Ez utóbbi sorozat hazai sikerét jellemezte, hogy csak péntek estéig lehetett néptelen utcákon sétálni!)

Az energiabefektetést igénylő műélvezetnek, amely az úgynevezett unalmas esztétizálás vétkében fetreng és klasszikus, premodern, modern művek élvezetében nyilvánulna meg, önmagában nem sok esélye maradt a globalizálódó kultúrában, csak transzformálva, felgyorsítva, lebutítva. Például Shakespeare helyett ott a S.Ö.R. (Shakespeare Összes Rövidítve).

A szépirodalom olvasásának sem sok esélye maradt, mert bár esetenként tematizált showműsorok keretében felszínre kerülhet ez a kikapcsolódási forma is, de akkor az már inkább nevezhető edutainment-nek. A választási vitaműsor politainment... A lényeg az, hogy minél szórakoztatóbb legyen, alázzák egymást a politikusok, politológusok, vonuljon ki valaki sértődötten, netán verekedjenek össze, és rögtön garantált a világhír.

A régebbi elit és tömegkultúra felosztás helyét valami egészen más vette át. Egy olyan folyamat zajlott le, amely a művészetet is áttranszformálta, jellemezhetjük ezt egy zenei szakszóval: crossover, stíluskeresztelés, legyen erre példa Vivaldi *Négy évszak* című műve akár popzenei, metál vagy techno átiratban, vagy csengőhangként, de tovább él.

Az az író, aki tudatosan vagy anélkül, de nem rendezi át valamelyest írásképet az aktuális viszonylatoknak megfelelően, csapdahelyzetbe kerül (unja és nem, vagy csak alig érti a közönsége, amely ráadásul lassanként kihal), aki viszont átrendezi, amit át tud, az szintén csapdába kerül, a megfelelés csapdájába. Tipikus vagy-vagy szituáció. Majdnem mindenkit elért a kergekór – alias Sören Kierkegaard.

Előbb a helyzet nyerteseiről szólok, akik tudatosan vagy anélkül, de összehozták a klasszikus műveltség tradícióját a késői modernitás próza-vívmányaival. Milan Kundera lehet a legjobb példa erre, talán Nobel-díjat is kap érte egyszer. Zseniális művészi gesztussal regényformát teremtett, ugyan a második regényét olvasva már unalmasabb, uniformizált e forma, de első pillantásra lenyűgöző. Egy krimi és Goethe-szál vegyítve, hol teljes komolysággal, hol ironikusan...

A rendszerváltozással együtt a nagy eszmék feloldódni látszanak, ellehetetlenültek, nevetségesnek tűnnek azok, akik nem vették észre, elmúlt a diktatúra, szükségtelen a kettős kódolású beszédmód, amikor nyíltan ki lehet fejteni bármely napilapban a „súlyos mondanivalót”. Alig valami maradt megkérdőjelezhetetlen. Talán az emberi szabadságjogok, s néhány demokratikus alapjog. Ha lehántjuk a korábbi kettős kódolású művekről az eszmei mondanivalót, a kódolt beszéd mögött gyakorta egy sovány sztori rejlik. Mészöly Miklós *Ablakmosója* kamaszként sokat jelentett a színházban, anno megjelentetése okán egy folyóiratot is (Jelenkor) majdnem megszüntettek, tavaly újraolvastam, csalódtam. Ugyanígy jártam az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című Sütő András-darabbal, teljesen mást jelentett a rendszerváltozás előtt, mint most. Egészen érdekes újraolvasni műveket. Spiró György *Imposztora* ma alig-alig hordoz valamit abból, amikor még volt mi ellen szólnia (megszálló hatalom), érdekes módon a *Csirkefej* működőképes maradt. Szakonyi Károly egykori nagy sikere, az *Adáshiba* nyögvenyelős a mai színpadokon, ellenben Csurka István *Házmestersiratója* vagy a *Döglött aknája* eleven szöveg (más kérdés, hogy az írója, önbeteljesítő jóslatként műve szereplőjévé vált politikusi működése okán).

Bonus (egykori, 1995-ben elhangzott egyetemi kiselőadásom alapján). Az irodalmi humor kérdésköréből kihagyhatatlan a fiatal Esterházy *Termelési-regény* záruló korszaka, ide illik Georg Wilhelm Friedrich Hegel, a berlini egyetemen, 1830-ban tartott esztétikai előadásainak néhány sora, íme:

„Az igazi humorhoz, amely....a hibáktól és torzulásoktól távol akar maradni... hozzátartozik a szellem igazi mélysége és gazdagsága, amikor a költő valóban kifejezően emeli ki a csak szubjektív módon látszattal bírót, és az esetlegességekből, a pusztá ötletből elővillantja azt, ami szubsztanciális.” (*Esztétika*. Rövidített változat. Fordította Tandori Dezső. Gondolat, 1979, 238. o.)

És igen, Esterházy már-már maga a posztmodern humor bonusa, de valaha képes volt *elővillantani* is.

Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötete mellett Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba – Az enfarkába harapó posztmodern kelgyó* a magyar (posztmodern) irodalom egyik legnagyobb teljesítménye.

Ez a könyv egy lexikon, nemcsak a mérete, de az idézetként szerepeltetett végtelen névsor láttán is annak vehetjük. És kordokumentumnak is. Vagy ön-

célú, nyelvi játéknak. A *Függő* kilencvenoldalas mondata mindössze vesszőkkel központosva, vagy az Esterházyakról szóló Danilo Kiš-novella átfogalmazása (*Mily dicső a hazáért halni*) mi más lenne, mint játék. Intellektuális móka s kacagás, amely oly fokon volt kódolt, hogy az akkori létező cenzúrán is átcsúszott, vagy átengedték, netán a cenzúrának is volt humora?

A *Bevezetés a szépirodalomba* 1986-ban jelent meg először. Tulajdonképpen szerkesztett gyűjteménye a szerző 1978 és 1984 között keletkezett és megjelent műveinek. Önálló írások, melyek magukban is megállják a helyüket, de az egyetlen könyvbe emeléssel új kontextusok keletkeztek. Mármost ha figyelünk ilyesmire.

Esterházy viszonya a szövegekhez nemcsak írói, hanem szerkesztését tekintve képzőművészi is. Az *Iskola a határon* iránti gesztusát – egyetlen lapra másolta kézzel a teljes regényt – elsősorban tiszteletadásnak, másodsorban mégiscsak viccnek értelmezzük. E. P. gátlástalanul használ jelölt, jelöletlen vendégszövegeket ironizálás céljából – mert azért valami felé csak halad a történet.

A *Függő* úgy nagyjából a tinédzserkort járja körül. A kort, a sexualitást, a politikát. Szerepel itt Csáth Géza, Kafka K.-ja is, Kosztolányitól s másoktól is folyton-folyvást idéz a szerző.

A *Kis Magyar Pornográfia* kétféle humortípussal szolgál, a könnyeddel: Rákosi Mátyás és az ávosok népmesei, Mátyás királyos anekdotáira, vagy egy nőszemély szexuálisan túlfűtött történeteire gondolok. Akad a regényben nehezebben hozzáférhető humor. Az egyik fejezetben átfordíthatjuk a csupa kérdő mondatot kijelentővé. A másikban pedig olyan szöveg is szerepel, mint egy rangos folyóirat Esterházy-szöveg közlését megtagadó levele, egy ettől már eltérő értelmet adó környezetben.

Érdekes, hogy kiadták '82-ben a *Ki szavatol a lady biztonságáért?*-t. Daisy a travesztita táncosnő, nőnek öltözött-maszkírozott férfi, aki fellép egy night-clubban, és a főhőssel flörtöl, de még ennél is pikánsabb az, hogy a *Bevezetés...* egyik szövegében '56-ot forradalomnak nevezte a szerző. Ez hogy csúszhatott át a cenzúrán?

A *szív segédigéi* egyszerre intertextus – Peter Handke *Vágy nélkül boldogtalanjának* átirata – és talán biográfia, talán nem. De akad még a kötetben szövevényes utalásrendszer és folyamatos önidézés, melyet értelmezendő, a szerző a többszöri elolvasásra buzdít. Vagy ez is csak egy vicc?

A könyv keretpoénját két „kifelé” nyíló zárójel adta, egy a könyv elején s egy a végén, amely utalhat arra, hogy közrefogja a borítón kívüli világot, vagy a világ van zárójelben, nem a *Bevezetés*, melyet újraolvasva megállapítható: a kordokumentum jellegű passzusokon túl, mai szemmel is nagyon nagy szabadságfokon megmozgatott irodalmi apparátus jóval több annál, mint egy hatalmas íráskészségű ember szemtelen viccelődése a rendszerrel. Kicsit úgy járhat E. P., mint Brecht a *Baal* című darabjával, az expresszionizmus ellenében írta, s az maradt az egyetlen expresszionista darab, amely bemutatható.

Malus. Nem túl elegáns tőlem, de most a posztmodern irodalom malusáról esik majd szó (eddig tartott a bonus). A taglalt történetekben semmi humor nincsen, csupán maga a koppintási folyamat nevetséges, ez lenne a posztmodern humora, ami eddig volt, az a posztmodern humor.

Érdekes tanmese, amely Breat Eston Ellis *Amerikai pszichójával* történt, világsiker, igaz, csak egy évtized után filmesítették meg. Több könyvre mondják azt: nem jöhetett volna létre, ha nem írta volna meg előtte Ellis, így Houellebecq: *Elemi részecskékjére*, s még inkább elmondható ez Tisza Kata *Magyar pszichójára*.

Breat Eston Ellis botránykönyvének hőse klasszikus sorozatgyilkos, egy perverz, szadista yuppie, aki módszereit, kézjegyét valós példaképeitől veszi át, áldozatait előszeretettel választja egy nőtípusból: szőke, nagy mellű, huszonéves nő. Tetteit bevált sémák szerint követi el – könnyen felállítható a sorozatgyilkos profilja.

A regény megjelenési éve 1991. David Lynch *Twin Peaks* című kultuszfilmje uralta korszak volt ez (ki is ölte meg Lara Palmert?), s ahogy Lynch filmjének utolsó pár részét tulajdonképpen ugyanabban a szobában forgatták (lehet ezt posztmodern gesztusnak is értelmezni, de a valóságban elfogyott a producer pénze), úgy Breat Eston Ellis cselekményszegény, steril, minimalista prózája is hasonlóan tűnik, komoly kihívást jelentett az olvasó számára, s később a filmadaptációnak is – nem is sikerült a belőle forgatott mozi.

Az *Amerikai psycho* egyszerre kesernyés, szatirikus szappanoperával lepezett megrázó sorstragédia, amelynek hőse hiába hord Armani inget, Rolex karórát, eszik trendi éttermekben, mégis közel áll Oidipuszhoz, végül is a maga tetteivel okozza saját halálát. A főhős a cselekményben előrehaladva egyre tisztábban látja Manhattan felhőkarcolóinak üres eget visszaverő üvegfelületeit, amelyek meghatározzák virtuális rokonaival, barátaival és üzletfeleivel való tétét és viszonyait:

„Az élet olyan, mint egy folytatásos börtönszék, mely maga változik szappanoperává”.

A történet attól lesz kerek, hogy a hőse a maga módján összeütközésbe kerül a hübrisszel. A reményvesztett yuppie rezignáltan vallja be a bukását titkárnőjének:

„Mesterségesen létrehozott én vagyok (...) hiába nézek farkasszemet rémtetteim igazságaival, a katarzis elmarad: nem szerzek mélyebb tudást magamról...”

Az európai psychónak is nevezett könyv – Houellebecq *Elemi részecskékje* – irodalmi újítása az, hogy a szinte permanens erotikus jelenetsor szatirikusan hat, mert örömszerzés helyett a szomorúságot teszi a kvázipornó középpontjába. Ebben a könyvben mindenki élvezhet mindenkivel, akivel hajlandó, s ebben az utópikus világban ráunnak a szexre, s ami marad, valami orgazmusféle, ennyi az egyetlen jó a földi életben, de csak a negyvenen aluliaknak. Aki elmúlt ennyi, már eleve vesztes. Akad itt még Sartre-ra – *A másik a pokol*, és '68-ra is utalás. A regényben az egyetlen megváltást az örök nőiség adja szingliek képeiben, de ez a megváltás csak átmeneti lehet.

Tisza Kata *Magyar pszichójában* hosszabb-rövidebb frusztráltan önértelmező-önelemző, filozofikus (vagy inkább annak is vehető) monológok, párbeszéddek és sztorik, némi szexepizódok váltogatják egymást, bármiféle rendszer nélkül, már-már a humort is nélkülözve.

Klára – a főszereplő – egyszerre érzékeny s provokatív is, megosztó alaptermészet, mindeközben tanítani akar, méghozzá a festészet által:

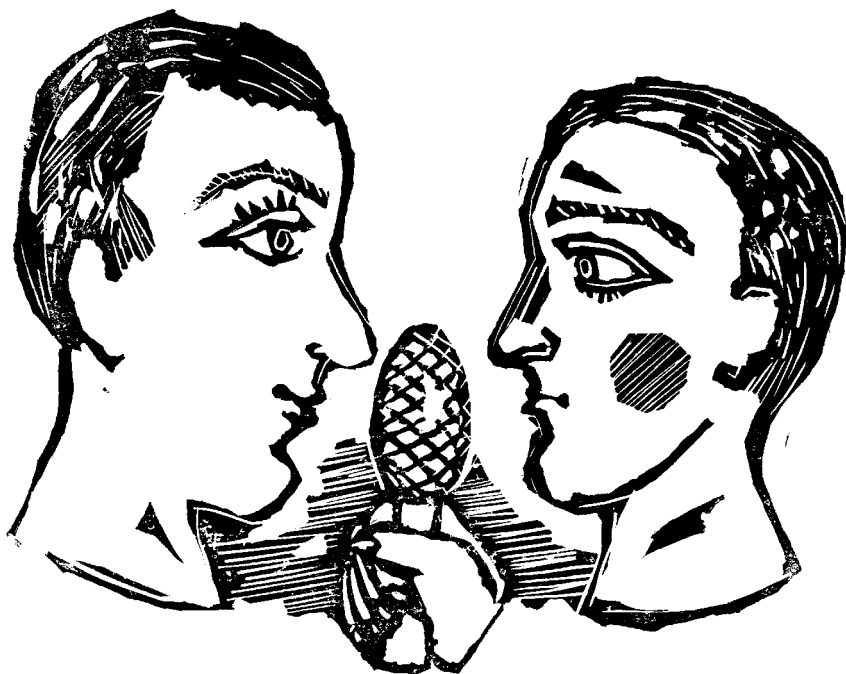
„Az avantgárd nő legyőzi a szent teheneket.”

Mi más téma lehetne, mint a fasz és pinaszőr? Ez nem vicc, komolyan van véve a regényben, melynek a végére az addig néha tematizáltan identitását kereső Klára a narrátor tudósítása szerint egy kocsmában trécselve megtalálja istent, s egyből leszámol a teljes regényben taglalt frusztrációval:

„A Múlttal szakítani kell”, természetesen a felelősséget is hárítja: „éretlen még ez az ország”.

Ez a könyv nem képezhetné komolyabb irodalmi elemzés tárgyát, mert a siker által „globalizált hatású” *Amerikai psycho* sugallta életformával szemben nem tudta megszólaltatni helyesen a maga lokálisát, amely viszont az osztrák szerzőnek *Az elemi részecskékben* sikerült. Mi miatt született meg a *Magyar psycho*? A két könyv sikere miatt valóságosabbá vált, mint a realitás, s ez a pénz által működtetett rendszer megkívánta ennek a regénynek a honosítását – hozzáteszem –, csak mert akadt némi szabad nyomdai kapacitás, s a kiadó a szerzőjét felépíti, reklám is társult hozzá. Ez így már-már vicc, de ideillik a Bécs–Prága–Budapest fémjelezte régióba, s lehet róla beszélni, mert létezik még az a sajátságos humor, a közép-európaiságot jellemző ironia s önironia, amelyről csak remélhetjük, hogy a globalizációs folyamatban nem vész el teljesen, s megmarad a szabadságunk arra, hogy továbbra is éppúgy nevéssünk magunkon, jó vicceken, sőt: kinevéssük a talmiságot.

Elhangzott a 2007. évi Csokonai Irodalmi Napokon (Hévíz, október 13.)

GYULAI LÍVIUSZ LINÓMETSZETE